

กระบวนการทัศน์สิทธิมนุษยชนกับผู้หญิงที่ถูกจำกัดอิสรภาพ

ภายใต้วาทกรรมยาเสพติด*

อมรา พงศาพิชญ์

คำนำ

ดิฉันขอขอบคุณกระทรวงยุติธรรม ที่ให้เกียรติเชิญมาร่วมกล่าวนำในการประชุมเพื่อระดมความคิด เรื่อง “ผู้หญิง อิสรภาพที่ถูกจำกัด ภายใต้วาทกรรมยาเสพติด ครั้งที่ 1” โดยผู้จัดได้มอบหมายให้ดิฉันกล่าวนำในหัวข้อ “สิทธิมนุษยชนกับผู้หญิงที่ถูกจำกัดอิสรภาพ” ซึ่งนับเป็นหัวข้อที่ท้าทาย เพราะเป็นมุมมองที่แตกต่างจากที่ดิฉันได้เคยศึกษามาก่อน จึงขอให้ความสำคัญกับเรื่องกระบวนการสิทธิมนุษยชนในภาพใหญ่มากกว่าที่จะลงลึกในประเด็นของการจำกัดอิสรภาพ

1. การตั้งคำถามกับแนวคิดและมโนทัศน์เดิม

แต่เดิมในวงวิชาการทางสังคมศาสตร์ ได้มีการพยายามศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เริ่มจากการสังเกตปรากฏการณ์ แล้วตั้งสมมติฐาน จากนั้นจึงพิสูจน์สมมติฐาน เมื่อสามารถพิสูจน์ว่าสมมติฐานที่ตั้งไว้ถูกต้อง จึงกำหนดเป็นทฤษฎี หลังจากได้ทฤษฎีแล้ว ทฤษฎีนั้นๆ ก็จะได้รับยอมรับว่าถูกต้องเสมอไป ปรากฏการณ์ที่ไม่ตรงตามทฤษฎีถือว่าไม่ถูกต้อง แนวคิดและวิธีการสร้างทฤษฎีในลักษณะนี้ คือแนวทางที่เรียกว่า ปฏิฐานนิยม (positivism)

ตัวอย่างแนวคิดปฏิฐานนิยมคือทฤษฎีการพัฒนาตามแนวคิดตะวันตก ว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะนำไปสู่การพัฒนาอื่นๆ และการพัฒนาจะเกิดขึ้นได้ต้องมีทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน และทุน รวมทั้งต้องมีการกำหนดเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่ชัดเจน ทั้งหมดนี้เรียกรวมๆ ว่า การพัฒนาที่ใช้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นตัวนำ (growth-led) วงวิชาการในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ในสังคมยุคสมัยใหม่ (modernism) เชื่อในแนวคิดทำนองนี้ และถือได้ว่าแนวคิดชุดนี้เป็นแนวคิดกระแสหลัก

* เสนอในการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็น เรื่อง ผู้หญิง อิสรภาพที่ถูกจำกัด ภายใต้วาทกรรมยาเสพติด ครั้งที่ ๑ จัดโดย กระทรวงยุติธรรม โดยสำนักกิจการในพระดำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ณ โรงแรมเจ้าพระยาปาร์ค วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๗

แนวปฏิฐานนิยม (positivism)

ต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สังคมทั่วไปและวงวิชาการเริ่มเรียนรู้ว่า ทฤษฎีและคำสอนที่เคยเรียนกันมาตามแนวคิดกระแสหลักนั้นมีปัญหา เพราะการสร้างทฤษฎีโดยการพยายามเดินตามแนววิทยาศาสตร์นั้น เป็นการสร้างทฤษฎีโดยการกำหนดสมมติฐานภายใต้สภาพแวดล้อมเฉพาะ นักวิทยาศาสตร์ทำงานในห้องทดลอง ควบคุมสภาพแวดล้อมด้านอุณหภูมิอากาศ และความกดดันของอากาศ จึงสามารถพิสูจน์ได้ว่าภายใต้สภาพแวดล้อมที่กำหนด ทฤษฎีนี้ถูกต้องทุกครั้งที่ทำการทดลอง ในการสร้างทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ในระยะแรกก็เช่นเดียวกัน นักเศรษฐศาสตร์สร้างทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ โดยการกำหนดสมมติฐานและควบคุมตัวแปร การพิสูจน์ความถูกต้อง จึงเป็นไปได้ตามตัวแปรสภาพแวดล้อมที่กำหนดควบคุมไว้ แนวคิดทฤษฎีที่สร้างขึ้นในกระบวนการนี้ถูกมองว่าเป็นหลักการสากล ถูกต้องเสมอ เรียกว่าแนวคิดกระแสหลักที่เป็นสากลหรือ grand theory

ในยุคต่อมา วงวิชาการเริ่มตั้งคำถามกับคำสอนและทฤษฎีที่สอนๆ กันมา และเรียกยุคนี้ว่า ยุค post – modernism หรือหลังสมัยใหม่ การตั้งคำถามเหล่านี้เกิดขึ้นมากในสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ (นอกจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) จนต่อมาจึงเกิดการปรับกระบวนการคิดและกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับการยึดมั่นในทฤษฎีกระแสหลัก กลายเป็นกลุ่มกระบวนการทัศน์กระแสทางเลือก (จากกระแสหลัก) ทั้งนี้เป็นเพราะ สังคมและวงวิชาการมองเห็นถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและควบคุมไม่ได้ ซึ่งมีผลทำให้ไม่สามารถนำทฤษฎีกระแสหลักมาใช้ได้อีก จำเป็นต้องตั้งคำถามกับแนวคิด ทฤษฎี และคำสอนเดิมๆ จนถึงขนาดต้องสร้างแนวคิดทฤษฎี กระบวนทัศน์กันใหม่

2. ความหมายของการปรับกระบวนการทัศน์

Thomas Kuhn (1922 – 1996) คือ ผู้นำเสนอความหมายของคำว่า “กระบวนการทัศน์” (paradigm) ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างองค์ความรู้ในวงการสังคมศาสตร์เป็นอย่างมาก หลังจากที่ Kuhn เสนอให้ใช้คำนี้ วงการสังคมศาสตร์ใช้เวลาอยู่ระยะหนึ่ง ก่อนที่จะมีการยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลายในระยะต่อมา ในหนังสือ The Structure of Scientific Revolution (1962, 1970) Kuhn กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิชาการที่ยิ่งใหญ่ จะต้องเริ่มที่การปรับกระบวนการทัศน์ เมื่อสังคมเพิ่มความซับซ้อนขึ้นถึงขั้นวิกฤต กระบวนทัศน์เดิมที่วงการใช้อยู่จะไม่มีพลังในการอธิบายได้อีกต่อไป ในการก้าวข้ามหรือฝ่าทางตัน จำเป็นจะต้องมีกระบวนการทัศน์ใหม่ ชาย โทริลิตา สรุปว่า

“ในหนังสือนี้ *Kuhn* ต้องการเสนอแนวคิดว่าการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าเป็นการปฏิวัติวิทยาศาสตร์แขนงต่างๆ นั้น มีจุดตั้งต้นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ เมื่อกระบวนทัศน์เปลี่ยนแปลงไปจะมีผลให้คนเปลี่ยนคำถามในการค้นคว้า เมื่อคำถามเปลี่ยน ข้อมูลที่ต้องการให้ตอบคำถามก็เปลี่ยน สิ่งนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเครื่องมือสำหรับการค้นคว้า และวิธีการวิเคราะห์หาคำตอบด้วย สรุปว่า เมื่อกระบวนทัศน์เปลี่ยน ความคิด พฤติกรรม และกระบวนการค้นคว้าวิจัยทั้งหมดก็เปลี่ยนไป ซึ่งจะนำไปสู่การค้นพบใหม่และความรู้ใหม่ ในมุมมองนี้การปฏิวัติในวิทยาศาสตร์และศาสตร์อื่นๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในกระบวนทัศน์” (ชาย โพธิ์สิตา 2547: 62 – 63)

ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ตัวอย่างการปรับกระบวนทัศน์จากสังคมยุคสมัยใหม่สู่สังคมปัจจุบันยุคหลังสมัยใหม่ มีตัวอย่างที่เห็นชัดเจน ในบทความนี้ผู้เขียนขอเสนอตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

- (1) มโนทัศน์เรื่องความสมัยใหม่ (modernism) สู่ มโนทัศน์หลังสมัยใหม่ (post – modernism)
- (2) ทฤษฎีแนวปฏิฐานนิยม (positivism) สู่ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (phenomenology)
- (3) แนวคิดรัฐนิยม (government) สู่แนวคิดธรรมาภิบาล (governance)
- (4) การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth – centered) สู่การพัฒนาที่ใช้คนเป็นศูนย์กลาง (human – centered)
- (5) การพัฒนาที่มีจุดมุ่งหมายในการตอบสนองความต้องการของคน (needs – based) สู่การพัฒนาที่มีจุดมุ่งหมายในการเข้าถึงสิทธิ (rights – based)

3. การปรับสู่กระบวนทัศน์ “มนุษย์เป็นศูนย์กลาง” และ “สิทธิมนุษยชน”

การพัฒนาตามแนวคิดกระแสหลักทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้มีการเร่งการผลิตเพื่อเพิ่มรายได้ด้วยความหวังว่าจะนำรายได้ไปลงทุนเพิ่ม เพื่อจะได้ยังเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอีก กระบวนการค้าขายเสพติดก็เป็นผลพวงของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพราะความต้องการรวดเร็ว และขยายตัวทางเศรษฐกิจเร็ว โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบด้านอื่นที่ตามมา

ผลกระทบทางลบของการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างไม่มีข้อจำกัดทำให้เกิดอาชญากรรมข้ามชาติ ขบวนการค้ายาเสพติดข้ามชาติ และผลกระทบทางสังคมต่อกลุ่มผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ รวมทั้งกลุ่มเยาวชน และผู้ยากจนด้วย

การปรับกระบวนการทัศน์จากแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งเน้นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ปรากฏเป็นรูปธรรมที่เด่นชัด เมื่อสหประชาชาติมุ่งรณรงค์ให้พิจารณาการพัฒนา โดยมีเป้าหมายในการพัฒนามนุษย์ เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้ความสำคัญกับการรักษาสภาพแวดล้อม การอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร ร่วมมือกันแทนการแข่งขัน ทั้งหมดนี้หมายความว่า จะต้องมีการปรับกระบวนการทัศน์ด้านการพัฒนา โดยปรับทั้งทฤษฎีและวิธีการในการศึกษา รวมทั้งการกำหนดโครงการการพัฒนาที่ตามมาทั้งหมด

กระบวนการทัศน์แนวปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) คือการศึกษาปรากฏการณ์และสถานการณ์ โดยให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แล้วหาข้อสรุปเบื้องต้น เป็นข้อสรุปสำหรับสถานการณ์และเหตุการณ์นั้นๆ โดยเฉพาะ การสร้างทฤษฎีในระดับนี้เรียกว่า grounded theory ไม่สามารถพัฒนาเป็นทฤษฎีกระแสหลัก และอ้างความเป็นสากลได้ มีผลทำให้มีคำถามตามมาว่า ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เป็นสากลและถูกต้องเสมอในกลุ่มวิชาการกระแสหลักนั้น เป็นไปได้จริงตามนั้นจริงหรือ

เมื่อเกิดการตั้งคำถามกับแนวคิดกระแสหลัก จึงเกิดการรื้อสร้างแนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่เดิม เพราะทฤษฎีเดิมถูกสร้างขึ้นในสภาพแวดล้อมเดิม เมื่อสภาพแวดล้อมและบริบทเปลี่ยนไป จึงควรรื้อโครงสร้างแนวคิดเดิม (deconstruct) และสร้างโครงสร้างความคิดใหม่ (reconstruct) ในสภาพแวดล้อมและบริบทใหม่ นักวิชาการสำนักนี้ถูกเรียกรวมๆ ว่าสำนัก constructionism

การพัฒนาตามแนวคิดพัฒนามนุษย์และใช้คนเป็นศูนย์กลาง (human - centered) เห็นเป็นรูปธรรมในรูปของรายงานของโครงการสหประชาชาติเพื่อการพัฒนา (UNDP) ซึ่งตีพิมพ์ Human Development Report เป็นประจำทุกปีตั้งแต่ปี 1990 เป็นต้นมา

การพัฒนาโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางและให้ความสำคัญกับกลุ่มด้อยโอกาสต่างๆ โดยได้รับการสนับสนุนควบคู่กับการประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและการรับรองกติการะหว่างประเทศและอนุสัญญาด้านสิทธิมนุษยชนอีกหลายฉบับ ในหัวข้อสิทธิมนุษยชนกับผู้หญิงที่ถูกจำกัดอิสรภาพนั้น ปฏิญญาและอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องคือ

- ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (1948)
- กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิการเมือง (1966)
- กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม (1966)

- อนุสัญญาต่อต้านการทรมานหรือการลงโทษที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรมหรือเหยียดหยามศักดิ์ศรี (1984)
- อนุสัญญาว่าด้วยการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ (1965)
- อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (1979)
- อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (1989)

4. กระบวนการทัศน์สิทธิมนุษยชนในวงการยาเสพติด

ในวงการยาเสพติด ซึ่งมักพยายามมุ่งแก้ปัญหาแนวพฤติกรรมศาสตร์และอาชญาวิทยา และยึดติดแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาด้วยทฤษฎีกระแสหลัก ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยาเสพติด ประกอบด้วยผู้ที่เกี่ยวข้อง 4 กลุ่ม คือ ผู้เสพยา ผู้พึ่งพา ยา ผู้ค้ารายย่อย และขบวนการผู้ค้ายาประกอบด้วย ผู้ผลิตยา รวมทั้งองค์กรผู้ลักลอบค้ายาเสพติดในรูปองค์กร

นอกจากนี้ในการหาทางแก้ปัญหายาเสพติด ในการวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้เสพยา ผู้พึ่งพา ยา และผู้ค้ารายย่อย ในวงวิชาการกระแสหลัก ก็มักใช้กระบวนการจิตวิทยากระแสหลักเรื่องการให้รางวัล และการลงโทษ เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้บริโภคและผู้ค้ารายย่อย โดยเชื่อว่าจะสามารถปรับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้ด้วยวิธีการลงโทษ และระดับการลงโทษก็ให้เป็นไปตามสัดส่วนของการกระทำที่ไม่เหมาะสมนั้นๆ ยิ่งทำผิดมากก็ต้องได้รับโทษที่รุนแรงตามไปด้วย

ปัจจุบันแนวคิดกระแสหลักเรื่องการให้รางวัลและการลงโทษนี้ได้ถูกท้าทาย เพราะผลของการศึกษาสถิติข้อมูลด้านยาเสพติด พบว่าจำนวนผู้กระทำผิด หรือผู้ได้รับโทษ ไม่ได้ลดน้อยลง แม้เมื่อมีการลงโทษรุนแรง ทั้งนี้เพราะทฤษฎีทางจิตวิทยาเรื่องการให้รางวัลและการลงโทษนี้เกิดจากการตั้งสมมติฐานและทดลองในห้องปฏิบัติการ โดยใช้หนูเป็นสัตว์ทดลองและควบคุมสภาพแวดล้อมให้หนูอยู่ในกรง โดยผู้วิจัยจะให้รางวัลเป็นอาหารแก่หนูที่ปฏิบัติตามที่สอน และจะใช้ไฟฟ้าช็อต เมื่อหนูปฏิบัติเป็นอย่างอื่น พฤติกรรมของหนูเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เพราะนักวิจัยควบคุมสภาพแวดล้อมได้ แต่ถ้าตัวแปรด้านสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปและขยายเพิ่มมากขึ้น การควบคุมพฤติกรรมจะเป็นไปไม่ได้

เมื่อแนวคิดกระแสหลักถูกตั้งคำถาม การรื้อสร้างโครงสร้างความคิด จึงนำไปสู่การปรับกระบวนการทัศน์การทำงานทางสังคมใน 2 มิติ มิติแรกเป็นการปรับจากแนวคิดการพัฒนาที่เค้นเน้นเป้าหมายในการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลกระทบต่อผู้คนกลุ่มต่างๆ มากมาย มาสู่การพัฒนาที่เน้นที่ตัวคนใน

กลุ่มผู้ค้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ (human - centered) แต่แม้เมื่อให้ความสำคัญกับตัวคนในกลุ่มต่างๆ ในวงการทางสังคมศาสตร์ก็ยังคงพบว่า การศึกษาพฤติกรรมของคนด้วยแนวคิดปฏิฐานนิยมตามวิธีการทางจิตวิทยาที่ใช้การลงโทษเป็นตัวควบคุมพฤติกรรม ก็ไม่สามารถยืนยันว่าจะสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ เพราะมีตัวแปรด้านสภาพแวดล้อมอีกหลายมิติที่จะต้องคำนึงถึง ในการรวบรวมมิติทั้งสอง สหประชาชาติจึงได้นำเสนอให้พิจารณาจากมุมมองของสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์แต่ละคนพึงได้รับ แทนการตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยทั่วไป การจำกัดว่าสังคมควรดูแลผู้คนที่มีการเคารพสิทธิขั้นพื้นฐาน จึงเป็นการตีกรอบให้ประเด็นแคบลงและตรงต่อกลุ่มเป้าหมาย เป็นการปรับจาก needs – based มาผนวกรวมแนวคิดสิทธิมนุษยชน หรือ rights – based เพิ่มขึ้นด้วย ปรากฏเป็นรูปธรรมในรูปของปฏิญญาและอนุสัญญาของสหประชาชาติหลายฉบับ และมีการนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 1 ของคู่มือนโยบายยาเสพติดที่แจกในวันนี้

ดังนั้น ถ้าจะปรับกระบวนการนี้ในการทำงานด้านยาเสพติด จากมุมมองของผู้หญิงที่ถูกคุมขัง จึงต้องตั้งคำถามว่า ถ้าจะพิจารณาการแก้ไขปัญหาโดยให้ผู้หญิงเป็นศูนย์กลาง และถ้าจะพิจารณาจากมุมมองสิทธิมนุษยชน ควรทบทวนเรื่องมาตรการการลงโทษตามกระบวนการที่สกัดกั้นหรือไม่

คู่มือฉบับนี้ได้แนะนำแนวทางการทบทวนนโยบายและยุทธศาสตร์ยาเสพติดระหว่างประเทศได้อย่างครบถ้วน ในบทที่ 1 ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ในบทที่ 2 มีการทบทวนแนวคิดกระแสหลัก เรื่องการจัดประเภทยา การบังคับใช้กฎหมาย การคุมขัง และมาตรการในเรือนจำ ข้อสรุปเบื้องต้นชี้ให้เห็นปัญหาของมาตรการที่มีอยู่และควรแก้ไข

บทที่ 3 เสนอมาตรการโครงการทางสังคมที่เป็นไปได้ โดยเน้นในเรื่องมาตรการเชิงป้องกันที่ได้มีการดำเนินการในประเทศต่างๆ และบทที่ 4 ให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยให้พิจารณาประเด็นของบริบทในชุมชนด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและสมาชิกในสังคม ทั้งนี้จะเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนช่วยเหลือกลุ่มเสพยา พึ่งพา และค้าขายรายย่อยได้ด้วย ทั้งนี้เป็นการเพิ่มเติมจากมาตรการทางด้านกฎหมายและการลงโทษที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

ข้อคิดเห็นในการนำเสนอวันนี้คือ การปรับกระบวนการนี้การทำงานจากที่เคยถูกครอบงำจากแนวคิดกระแสหลัก ที่เน้นเรื่องการลงโทษ มาพิจารณามาตรการที่ใช้คนเป็นศูนย์กลาง และใช้การแก้ปัญหาจากมิติสิทธิมนุษยชน เรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานและอิสรภาพของกลุ่มคนกลุ่มต่างๆ โดยคำนึงถึงบริบททางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต และหน้าที่ความรับผิดชอบในครอบครัวและชุมชน

เมื่อมีการปรับกระบวนการนี้ ข้อมหมายถึงการปรับกระบวนการทำงานด้านความยุติธรรมในกระบวนการยาเสพติดด้วย นอกจากปรับจากการใช้แนวทางวินิจฉัยความผิดและการลงโทษ มาสู่การ

วินิจฉัยความผิดและหามาตรการป้องกัน หรือหาวิธีการอื่นเพื่อใช้เป็นทางเลือกให้แก่ผู้กระทำผิด การวินิจฉัยความผิดและกระบวนการแก้ปัญหาควรเป็นไปแนวทางซึ่งนำสังคม เพื่อปรับเปลี่ยนให้สังคมดีขึ้น เสนอทางเลือกใหม่ และทางออกใหม่ในมุมมอง restorative justice แทนที่จะเน้นการลงโทษ (punitive justice) เช่นเดิม นอกจากนี้การตีความ “ความยุติธรรม” ก็จะต้องพิจารณาว่าจะตีความตามตัวอักษรอย่างเคร่งครัด (retributive) หรือตีความแนวกว้างหน้าที่มุ่งพาสังคมไปสู่อนาคตที่ดีกว่า (distributive justice) ตามที่กล่าวข้างต้น ข้อถกเถียงในประเด็นนี้ยังไม่มีข้อยุติ และจำเป็นจะต้องมีการศึกษาวิจัยเพื่อหาข้อสนับสนุนในการตีความและความหมาย “ความยุติธรรม” ต่อไปด้วย
